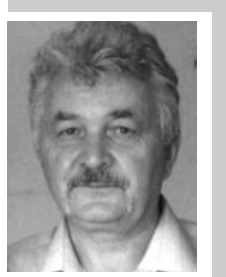

В. Г. ПОСТОВИЙ,
канд. пед. наук

Viktor G. Postovyi,
Ph.D. in Pedagogics

ВИХОВАННЯ ДІТЕЙ В НОВИХ СОЦІОКУЛЬТУРНИХ УМОВАХ УКРАЇНСЬКОЇ РОДИНИ

В сучасному українському суспільстві немає державного, політичного, громадського діяча, вченого, політолога, робітника чи селянина, який не висловився б з приводу виховання й поведінки дітей і молоді, її ставлення до праці, культури, освіти, духовності тощо. І це не дивно. Адже молоде покоління громадян України переймає той спадок, який передають йому сім'я, суспільство, і є таким, яким його виховала сім'я, суспільство, держава засобами своєї політики, ідеології, соціально-виховних інститутів освіти, культури та ін.

Увага держави, її політики до виховання молодих поколінь широко відображена у сформульованих статтях і положеннях Конституції України, Законах України “Про освіту”, “Про середню школу”, “Про дошкільну освіту”, “Про позашкільну освіту”, “Про сім'ю і шлюб”, “Національній доктрині розвитку освіти України у XXI столітті”, в багатьох державних документах, концепціях, програмах з галузей організації навчання і виховання дітей і молоді.

Значна увага цій проблемі надається і в багатьох дослідженнях з педагогіки та

психології. В педагогічній науці знайшли своє відображення теоретичне і практичне розв'язання питання дидактики, методики управління та інноваційні технології навчання. Помітні зусилля і в дослідженнях психологічної науки, зокрема, в розвитку особистості, забезпеченні психологічного супроводу у навчанні і вихованні дітей і молоді [2, 3, 7].

Незважаючи на велику кількість досліджень з проблеми виховання дітей і молоді, недостатньо глибоко аналізуються соціально-педагогічні умови та чинники виховного процесу в сім'ї, школі, інших соціальних інститутах. А саме вони визначають стратегію освіти, яка окреслюється сьогодні у певних тенденціях виховання особистості в сучасних умовах української дійсності.

Під тенденціями виховання дітей і молоді розуміємо об'єктивно зумовлені напрями формування ціннісних інтересів, ідеалів і життєвих пріоритетів в українському суспільстві.

В нинішніх соціально-економічних умовах України, здетонованих новими реформами і морально-психологічними та юридично-правовими підходами до

власності, частина українців перебуває у шоківому стані, а в іншій частині прокинулись атаківистичні інстинкти будь-що мати як найбільше матеріальних благ. Якщо попередня комуністична ідеологія і не відзначалася визнанням хоча б рівноваги між духовним і матеріальним, то в нових умовах формально сповідується пріоритет особистості духовної, а в практиці життя домінують закони неписані. Закони людських джунглів, в яких домінує не мораль і закон як основні регулятори суспільної поведінки особистості, а грубе еґо, як найвищий рівень вияву себелюбства, своїх інтересів, бажань і прагнень незважаючи на морально-правові перепони. Це є характерною особливістю усіх морально й ідеологічно невпорядкованих і законодавчо неунормованих суспільств.

Об'єктивною закономірністю розвитку суспільств у всіх історичних формаціях є їх соціальна неоднорідність. Вона зумовлюється багатьма об'єктивними та суб'єктивними факторами життя. До об'єктивних факторів належать: природні, географічні і кліматичні умови, культура та інтенсифікація матеріального виробництва, юридично-правова регуляція відносин людей в екологічному та соціальному середовищі. Суб'єктивними факторами є породжені чи утворені результатами людської діяльності, системою, змістом державного управління суспільно-економічні та соціально-економічні умови, які виявляються в реалізації державою питань зовнішньої і внутрішньої політики захисту національних інтересів, економіки, культури, освіти, науки, соціального розвитку, захисту інтересів особи, індивіда і благополуччя суспільства, забезпечення позитивних демографічних умов, відтворення і приросту народонаселення України та його національно-духовну соціалізацію, ідентифікацію громадянина і держави.

Соціально-економічні умови суспільства завжди є рушійною силою у прагненні людини до свого духовного збагачення, поліпшення умов життя, що

виражає істинну сутність і мету політики, управління, освіти і культури народу.

Ситуація, яка склалася в Україні, відображає непрості процеси економічної кризи, наслідком якої є погіршення матеріального становища значних мас суспільства, безробіття, поступове зниження освітнього і виховного рівня дітей і молоді, постійне зростання матеріальних витрат для утримання дітей в дошкільних та позашкільних закладах, навчання в школі, ліцеях, гімназіях і коледжах, одержання професії в платних вищих і середніх спеціальних навчальних закладах, оплати навчальних посібників та ін. Ці процеси у свою чергу призвели до різкого зниження рівня народжуваності, зростання смертності населення, міграція й еміграції населення, що не сприяє стабілізації процесу виховання молодих поколінь.

Сьогодні особливо помітними стають *тенденції соціального розшарування* в суспільстві за ознаками багатства і бідності сімей. При цьому доволі чітко видно антагоністичний характер такого поділу, реальних можливостей для освіти і розвитку дітей із таких родин. Подальший розвиток цих тенденцій загострює проблему взаємовідносин людей в українському суспільстві. Отже, найбільш помітною нині тенденцією у вихованні молодих поколінь є тенденція соціального розшарування, що призводить до визначення нових пріоритетів соціального і духовного життя батьків і дітей, родини в найширшому розумінні цього поняття. Ця тенденція в українському суспільстві породила цілу низку психолого-педагогічних проблем, до яких у сучасних умовах у відповідній галузі науки ще "руки не доходять"

Вже сьогодні слід звернути особливу увагу на пошуки ефективних шляхів вирішення демографічної проблеми, яка виникла внаслідок прорахунків у соціально-економічному і суспільно-політичному реформуванні.

Глибокий аналіз демографічної кризи в Україні, зроблений в дослідженні "Демографічна криза в Україні.

Проблеми дослідження, витоки, складові, напрями протидії”]; за науковою редакцією проф. Валентини Стешенко [6], засвідчує, що традиційний підхід, коли намагаються вирішувати проблеми в окремих сферах життєдіяльності, ігноруючи її системність і цілісність, не може бути ефективним.

У цьому випадку необхідно аналізувати всі процеси соціально-педагогічного розвитку українського суспільства в єдності мети життєдіяльності суспільства, забезпечення державою реальних умов функціонування його підсистем (виробництво, освіта, культура, матеріальна база, заробітна плата людей, достатня соціальна інфраструктура та ін.).

Виходячи із цього, вже сьогодні можна окреслити деякі тенденції виховання дітей і молоді в сучасних умовах України. Передусім слід звернути особливу увагу на сім'ю, яка є найважливішим інститутом виховання особистості.

Сім'я є першоосновою суспільства, тим соціумом, у якому найбільшою мірою виявляються індивідуальні особливості кожного із батьків, їхніх дітей, інших членів родини, реалізуються потреби, формується поведінка і розвиток особистості, тобто відбувається самопізнання, самоактуалізація та соціалізація її членів. Саме ці фактори істотно впливають на зміст виховання особистості дитини, педагогічну культуру батьків, визначають певні його тенденції.

Труднощі перехідного періоду зумовили погіршення не тільки економічної та політичної ситуації в державі, а й поглибили демографічну кризу, в якій опинилася Україна на початку 90-х років. Та на відміну від економічної чи політичної демографічна криза більш інертна, пролонгована в часі та важко керована. В нових соціально-економічних умовах тенденція народжуваності в Україні знизилась до рівня, який не забезпечує простого відтворення поколінь, поглиблюється процес старіння суспільства [6, с. 312].

Складність демографічних процесів посилюють не тільки економічні проблеми, а й значною мірою на це впливає сус-

пільно-психологічна ситуація довгого топтання на місці без перспективи на успіх, моральна пригніченість народу, у багатьох – педагогічна байдужість і безкультурність, відсутність ідеалу виховання дітей, безвідповідальність у вчинках. Так, порівняно з 1985 р. показник реєстрації шлюбів, як факт зародження нової сім'ї, знизився на 40%. Це зумовлене тим, що суспільство стало лояльніше, ставитися до громадянських шлюбів і дедалі більшу роль відводить матеріальній забезпеченості майбутньої сім'ї в умовах економічної нестабільності країни. Адже, як твердить М. Грушевський, сім'я є найчутливішою до соціально-економічних змін [5]. Цю думку поглибив відомий російський філософ М. Бердяєв, який писав, що “сім'я пов'язана з соціальною повсякденністю і підпорядкована її законам” [1]. Реакцією сім'ї на кризову ситуацію є те, що збільшується кількість позашлюбних народжень: якщо в 1990 р. вони склали 11%, то сьогодні – уже 17.

Ще недавно кожна друга українська сім'я розпалася. Найбільша кількість розлучень припадає на перший рік спільного життя, потім настає криза на сьомому-восьмому році, третій пік розлучення – коли виростають діти. Років 10–12 тому розлучалося 40% подружніх пар.

Статистика свідчить, що вже не кожна третя (як було ще зовсім недавно), а більше половини з новостворених сімей розпадаються (51% – у 1999 р.). За підрахунками науковців Інституту економіки НАН України в 2000 р. на 100 зареєстрованих шлюбів припадало 71,9 розлучень, а на 1000 населення в середньому зареєстровано 5,5 шлюбів і 4,0 розлучення. Середня кількість шлюбів на 1000 жителів України у 2000 р. була найменшою за весь період після Другої світової війни [4].

Сім'ї з однією дитиною складають 26%, із двома – 14%, із трьома – усього 2%, а з чотирма і більше – менше 1%. У цілому 42,5% населення України мають дітей до 18 років.

Перинатальна смертність в Україні вища, аніж в економічно розвинених країнах – 10 мертвонароджених на кожну тисячу народжених живими. Причини цього явища: низький рівень медичної допомоги, економічні причини, що зумовлюють неадекватне харчування вагітних і загальний рівень культури населення, а також тому, що майбутні батьки не проходять навіть доступне медичне обстеження і своєчасне лікування перед зачаттям дитини. Не більше навіть 50% жінок свідомо планують свою вагітність, більшість з них не мають уявлення про збалансоване харчування протягом вагітності. Багато жінок у період вагітності піддаються значним психоемоційним і фізичним навантаженням.

Поглиблює цю ситуацію і дуже висока кількість абортів, попри досить значне зниження їхнього рівня порівняно з 1985 р. – практично втричі (1200 абортів на 1000 народжених живими у 1985 р. і 430 у 2000 р.). Є підозри, що така систематика зумовлена ще й замовчуванням приватними клініками даних щодо зроблених абортів. Адже 1985 р. 154 аборти припадали на кожні 100 пологів, нині 113, включаючи і мертвонароджених [9]. Ця демографічна тенденція сім'ї зумовлює загрозу інтелектуальному і моральному потенціалу народу, внаслідок різкого зниження життєвого рівня сімей в Україні, збільшення бездітних пар, які не бажають мати дітей через соціальні, матеріальні та психологічні причини. Повільно зростають прибутки населення, а ціни і тарифи випереджають темпи їх зростання. Збільшуються витрати населення на медичне обслуговування, навчання дітей, комунальні послуги, що підриває економічні можливості сім'ї. Невпинно зростає дитяче сирітство та безпритульність. Викликає стурбованість низька культура регуляції народжуваності, відсутність широкої інформації щодо протизаплідних засобів, що призводить до випадків небажаної вагітності та абортів. Ці обставини можуть мати далекосяжні негативні наслідки для стабільного розвитку країни. Для забез-

печення довгострокових інтересів суспільства вже зараз необхідно закласти підвалини ефективної демографічної і соціально-економічної політики, створюючи максимально сприятливі умови відтворення, господарювання, праці, життя народу на основі формування традиційно міцної української родини.

За своїми характеристиками сім'я є динамічною диференційованою соціальною структурою, яка змінюється шляхом збільшення або зменшення кількості її членів, проходить різні етапи становлення і розвитку, вдосконалюється в міру виконання своїх функцій, збагачує зміст життєдіяльності та досвід виховання і робить свій внесок у скарбницю матеріальних та духовних цінностей народу. Її особливостю є матеріальна і моральна відповідальність членів сім'ї один перед одним і перед суспільством у цілому.

Підвищенню відповідальності сім'ї за виховання дитини в сучасних умовах сприяють тенденції розбудови громадянського суспільства, значною мірою суперечливі, але з чіткими ознаками звернення до джерел духовності та одвічних цінностей, в яких завжди зосереджувалося відчуття стабільності і захищеності; зміщення переваг виховання із суспільних закладів у сім'ю, родину; потреба суспільства в активних, ініціативних, творчих, працьовитих, високоморальних і відповідальних поколіннях молоді, яким належить майбутнє.

Проте слід зазначити, що маючи великий виховний потенціал, сучасна українська сім'я не реалізовує його сповна, і це залежить від багатьох чинників суспільного, передусім економічного життя, позначених як позитивними, так і негативними тенденціями. Ця особливість зумовлює необхідність детального аналізу тенденцій, можливостей та обмежень щодо реалізації виховного потенціалу української родини та забезпечення розвитку особистості дитини в сучасних умовах.

Сім'я виступає і як середовище, що впливає на дитину, і як суб'єкт вихов-

ного процесу. Її сукупні виховні можливості зумовлені різними чинниками, в тому числі: готовністю батьків до виховання дитини, рівнем загальної та педагогічної культури, можливостями їх реалізації (зокрема матеріальні та побутові умови, структура і тип сім'ї, наявність вільного часу, форма його проведення, сімейна субкультура тощо), характером взаємостосунків і ступенем взаємоузгодженості батьків у питаннях виховання, їхніми індивідуальними особливостями — темпераментом, моральними якостями, комунікативними здібностями, станом здоров'я, віком, а отже й загальним та власним досвідом виховання дітей, ціннісними орієнтаціями та їх ієрархією. З погляду на означене вище, саме ці аспекти є визначальними, інноваційними щодо формування і розробки нового змісту педагогічної культури батьків, виховання дітей. Отже, однією з головних тенденцій виховання дітей у сім'ї все відчутніше виступає зміст.

Зміст виховання відображає спеціально утворену систему благодетельних впливів батьків на дітей з метою виховання у них бажаних якостей, які є основою підготовки до життя, засвоєння позитивного досвіду попередніх поколінь та вироблення нових підходів до подальшого розвитку суспільства і суспільних відносин на ґрунті національної і вселюдської гуманістичної культури.

Змістом виховання дітей в сучасній українській родині має стати інтегрована національна та загальнолюдська гуманістична культура мирного життя людей в інтерконтинентальному просторі. Зміст виховання має відображати й утверджувати в свідомості і діяльності дітей найвищі національні та загальнолюдські духовні, гуманістичні, морально-етичні, естетичні, фізичні, громадянські і трудові ціннісні орієнтації та практичну діяльність сучасної української сім'ї в умовах становлення й утвердження національної педагогіки та освіти.

Зміст виховання дітей у сім'ї має сприяти збереженню духовних і куль-

турних цінностей народу, його внутрішніх і зовнішніх ознак — свідомості і самосвідомості, ставлення до сім'ї, праці, громадянства та взаємодії з іншими державами і народами незалежно від расової, етнічної і конфесійної належності.

У зв'язку з цим на особливу увагу заслуговують тенденції формування змісту виховання. Незважаючи на прийняття законодавства, державних програм з питань освіти і виховання дітей і молоді, в практиці шкіл амплітуда напрямів змісту виховання надзвичайно широка — від оригінально спланованого і здійснюваного національного виховання до елементів містицизму і конфесійності. Визначення тенденцій виховання за ознаками змісту сьогодні є надзвичайно проблематичним. Виходячи із складності змісту сучасного виховання, ми окреслили лише вимоги до його побудови в нових умовах.

Зміст, форми й методи виховання дітей у сім'ї розробляються науковцями на засадах етнопедагогіки та досягнень педагогічної науки і рекомендується батькам для підвищення їх педагогічної культури в усіх просвітницьких закладах.

У вихованні дітей у сім'ї не допускаються й засуджуються форми жорстокості й насильства, порнографії, національне протиставлення і ворожнеча на будь-якому ґрунті.

Провідними принципами у визначенні змісту, форм і методів є: любов до людини, доброзичливість і гуманізм у взаєминах з людьми, оптимізм і життєлюбство.

Виходячи з цих теоретичних обґрунтувань, сучасна сім'я має стати головною ланкою у вихованні дитини: забезпечити їй належні матеріальні та педагогічні умови для фізичного, морального й духовного розвитку. Разом з тим, вона і сама потребує як матеріальної, так і педагогічної та культурологічної допомоги. Її надають певною мірою державні установи й виробничі організації, заклади освіти і культури, дитячі садки,

школи, бібліотеки, клуби, будинки культури, громадські організації, але вони є недостатніми для вирішення соціально-педагогічних проблем сім'ї.

В основі української родинної педагогіки й психології завжди чітко вирізнялися її ідеали, своєю суттю вкоріненні в глибини життя народу, його свідомості, праці й творчої діяльності. Споконвіку для нашого народу найвищими і святими були *ідеали сім'ї* – як першооснови життя людини, своєрідної фортеці, яка забезпечує розвиток і захист найкращих якостей особистості; *праці* – як найповнішої форми вияву творчих здібностей і можливостей людини, джерела достатку й радості, забезпечення повноцінного життя родини; *духовності*, цієї синтетичної форми осягнення світу й себе в єдиному високоморальному вимірі творчої діяльності і гуманного ставлення до навколишнього середовища та людей; *громадянства* – як відчуття особистої належності до рідної землі, держави, сім'ї, роду, способів життя, традицій і звичаїв, відповідальності за їх збереження, розвиток і примноження.

На цих засадах і має будуватися зміст виховання молодих поколінь в

сім'ї і школі. Саме в такий спосіб можна забезпечити повноцінний розвиток суспільства і суспільних відносин.

Існує чимало підходів до побудови змісту національного виховання дітей і молоді в Україні. Ширше про це йдеться в нашій концепції “Сім'я і родинне виховання” [8].

Педагогічні дослідження, вивчення практики засвідчують, що процеси урбанізації й міграції населення в нових умовах не сприяють засвоєнню моральних і етичних цінностей народу, а відокремлення від батьківської родини веде до втрати кращих традицій, досвіду народної педагогіки виховання дітей батьками. Ці втрати мали б значною мірою компенсуватися і організацією педагогічної освіти батьків у дошкільних і шкільних закладах, що забезпечувало б високий рівень педагогічно грамотного і цілеспрямованого виховання дітей у сім'ї. До цього спонукає необхідність трансформації в нове національно-громадянське українське суспільство кращого світового досвіду, вітчизняної сімейної педагогіки, досягнень педагогічної науки, яка виростає із глибин національної ідеї українського народу.

1. Бердяєв Н. А. О назначении человека. – М.: Республика, 1992. – С.207.
2. Бех І. Д. Особистісно зорієнтоване виховання. – К.: ІЗМН, 1998.
3. Бойко А. М. Оновлена парадигма виховання: шляхи реалізації. – К.: ІЗМН, 1996.
4. Виховний потенціал сім'ї в сучасних умовах: Тематична Державна доповідь про становище сімей в Україні за підсумками 2001 року. – К.: Державний інститут проблем сім'ї та молоді, 2002. – С.14–15.
5. Грушевський М. Історія України Руси. – Т.1. – К.: Наукова думка, 1991. – С. 343.
6. Демографічна криза в Україні. Проблеми дослідження, витоки, складові, напрями протидії /НАН України. Інститут економіки; за ред. В.Стешенко. - Київ, 2001. – 560 с.
7. Кононко О. Л. Соціально-емоційний розвиток особистості. – К.: Освіта, 1998.
8. Постовий В., Шербань П., Алексєнко Т., Докукіна О., Стрельнікова Н. Сім'я і родинне виховання. Концепція “Сім'я і родинне виховання” // Рідна школа. – № 11-12. – 1996. – С. 15–20.
9. Феофанова А. Безвідсотковий вклад /Дзеркало тижня – № 14 (439) – від 12. 04. 2003.

Подано до редакції 13.04.2004

Abstract. **CHILD UPBRINGING IN THE NEW SOCIAL AND CULTURAL SITUATION OF CONTEMPORARY UKRAINIAN FAMILY.** The main task of modern up-bringing in the family the author has in keeping the old traditions of ukrainian family, where such kinds of values as family, work, religion, citizenship were respectable for centuries.